

PEDAQOJİ ELMLƏR
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
PEDAGOGICAL SCIENCES

ÜMUMPEDAQOJİ PROBLEMLƏR
ОБЩЕПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ
GENERAL PROBLEMS of PEDAGOGY

UNİVERSİTETDƏ PEŞƏ HAZIRLIĞI ZAMANI GƏNCLƏRİN ŞƏXSİYYƏT
BÖHRANLARI

Ülviyyə Akif qızı Əfəndiyeva

*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin dosenti,
psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru,*

ORCID: 0000-0002-3029-2468

E-mail: ulviyya16@yandex.com

Açar sözlər: gənclər, peşə hazırlığı, şəxsiyyət xüsusiyyətləri, tələbəlik illəri

Ключевые слова: молодежь, профессиональное обучение, личностные качества, студенческие годы

Key words: youth, vocational training, personality traits, student years

XXI əsr çox vaxt “gənclərin əsri” adlandırılır. Gənc nəsil istənilən dövlətin, millətin və ya dövrün əhəmiyyətli bir hissəsini təşkil edir. Sivilizasiyanın yaxın gələcəyi və onun gələcək perspektivləri tamamilə haqlı olaraq gənclərlə bağlıdır.

B. Dubininin məlumatlarına görə, həyatın bu mərhələsində gənclərin düşüncə tərzini və davranışını müəyyən edən dominant motivlər arasında “həmişə özün ol”, “şansınızı əldən verməyin”, “başqalarından daha ağıllı olun” və “uğurlu mövqə əldə etmək” kimi motivlər əsas yer tutur [2, s. 266–267]. Eyni araşdırmada gənclərin özlərində ən çox görmək istədikləri keyfiyyətlərlə bağlı əsas prioritetlər də göstərilir: “savadlı”, “fiziki cəhətdən güclü”, “özünü maddi cəhətdən təmin edə bilən”, “həllədicisi”. Bu məlumatlar göstərir ki, indiki gənclik kənar zəhniyyətə malik deyil.

A.V. Tolstıxın fikrincə, yeni gənclik təfəkkürü təkcə münasibətlərdə və dəyərlərdə deyil, həm də aktual davranışda özünü göstərir. Hər dörd gənc respondentdən üçü biznesdə fəal iştirak etdiyini iddia edir. Bütün bu yeniliklər gənc nəslin mentalitetində dəyişikliklərə səbəb olur və müəllif vurğulayır ki, bu, indiki cəmiyyətdə danılmaz bir həyat faktıdır. Tələbələrin və iş adamlarının gənc nəslə əvvəlkindən köklü şəkildə fərqlənir.

A.V. Tolstıx və B. Dubininə görə, cəmiyyətin mentalitetindəki bu dəyişiklik həyatın mənasının axtarışına və biznes uğurunda münasibətdə nəsillərin dəyişməsinin tanınmasıdır. Müəlliflər vurğulayırlar ki, öz varlığında məna tapmaq və həyat məqsədlərini müəyyən etmək problemi hər bir insan və hər bir cəmiyyət üçün vacibdir. “Amma insanın həyatında elə bir dövr olur ki, o, həqiqətən də əsas olur, gələcəyi müəyyən edir – bu, gənclik dövrüdür” [3, s. 268–269].

Bir gəncin yetkinlik astanasında dayanması və olması gələcəyə yönələrək “onun həyatının

bütün daxili affektiv mərkəzini təşkil edir” [3, s. 270], bu da faktiki olaraq bütün psixoloqlar tərəfindən qəbul edilir və heç bir sübut tələb etmir. Lakin A.V. Tolstıxın fikrincə, bu bəyanatların ümumi qəbulu özlüyündə gənc kişilərə və qadınlara özlərini tapmağa, yerlərini müəyyənləşdirməyə, həyatın mənasını itirməməyə, son dərəcə çətin vəziyyətdə özünüaktallaşdırmaq kimi praktik problemi həll etmir.

R.İ. Əliyevə görə, gənclik yaş dövrü həm də özünün həyat yolunun müəyyənləşdirilməsi mərhələsidir. Onlar az və ya çox dərəcədə öz gələcək planlarını müəyyənləşdirmiş olurlar. Öz yolunu müəyyənləşdirə bilməyənlər isə daxili konfliktlə üzləşirlər [1, s.188].

Bir çox gənclər müəyyən mənada hələ yeniyetmə qaldıqları kimi, bir çoxları da həm tələbəlik illərində, həm də çox sonra “gənclik” problemləri ilə üzləşirlər. Bu halı nəzərə almadan nə gənc sahibkarı, nə də tələbəni anlamaq mümkün deyil. Gənclikdə bir insan özünə real və tənqidi baxa bilir, xarakterinin, xarici görünüşündəki çatışmazlıqları və müəyyən qabiliyyətlərin inkişaf etməməsini qəbul edir, eyni zamanda şəxsiyyətinin və xarakterinin güclü və üstünlüklərindən istifadə etməyi öyrənmək, onları öz inkişaflarına çevirməyi bacarır. Beləliklə, emosional olaraq, bir gənc üçün özünü qəbul etmək özünü reallaşdırmaq üçün ən vacib şərtidir.

İnsan inkişafının bu mərhələsində E. Eriksonun “psixososial moratorium” adlandırdığı interval var. Kanadalı psixoloq C. Marşa da şəxsiyyətin inkişafının mərhələlərindən birini təsvir etmək üçün bu termindən istifadə edir, o zaman fərd öz müqəddəratını təyinetmə böhranının ortasında vahid inkişaf variantını seçir və onu özünəməxsus hesab edir. Erikson bu “psixososial moratorium”u da ali təhsil sistemi şəklində təqdim edir. Moratorium gənclərə bir öhdəliyi yerinə yetirməzdən əvvəl geniş sosial və peşəkar rolları sınamaq imkanı verir.

D. Super və R. Heyvıqherstə görə, gəncin universitet təhsili onların peşəkar inkişafında müəyyən bir mərhələyə təsadüf edir. Beləliklə, D. Super [4, s. 715–714] insanın peşəkar inkişafını beş xarakterik mərhələyə bölərək ikinci mərhələni - kəşfiyyat mərhələsi (16-24 yaşlardan başlayaraq) kimi təyin edir. Gənc oğlanlar və qızlar öz ehtiyaclarını, maraqlarını, qabiliyyətlərini, dəyərlərini və imkanlarını anlamağa və müəyyən etməyə çalışırlar. Bu özünüdərkə nailiyyətlərinə əsasən, onlar mümkün karyera variantlarını araşdırırlar. Bu mərhələnin sonunda gənclər artıq özünə uyğun peşə seçib və ona yiyələnməyə başlayırlar.

Peşəkar rolların diferensiasiyası ilə iş indi aparıcı fəaliyyət sahəsinə çevrilir. Necə ki, I.S. Kon vurğulayır ki, bu yaş qrupu artıq “ümumi” kimi təsvir edilə bilməz: onun sosial-psixoloji xüsusiyyətləri yaşdan çox, sosial-peşəkar statusundan asılıdır” [5, s. 68]. İnkişafın bu mərhələsində davam edən universitet təhsili artıq ümumi deyil, ixtisaslaşdırılmış, peşəkardır və buna görə də universitet təhsili də əmək fəaliyyətinin bir forması hesab olunur.

Tələbələrin akademik fəaliyyət motivlərinin xüsusiyyətləri ciddi diqqətə layiqdir, çünki onlar peşəkar hazırlığın keyfiyyətinə və peşəkar şəxsiyyətin inkişafına birbaşa təsir göstərir. Bu motivlərə koqnitiv, peşəkar və yaradıcı nailiyyət motivləri, habelə kollektivist və şəxsi diqqəti yönəldən geniş sosial motivlər (şəxsi prestij, statusun saxlanması və yüksəldilməsi motivləri, özünüreallaşdırma motivləri, özünüdərkə nailiyyət və maddi motivlər) daxildir.

Təhsil alarkən insanda peşə və ümumi mədəni bilikləri əhatə edən sabit dünyagörüşü, əxlaqi prinsiplər formalaşır, həmçinin ictimai fəallıq təcrübəsi qazanır. Bu baxımdan, sosioloqlar D. Qottliu və B. Hodkins [6, s. 388-389] tərəfindən kollec məzunları üzərində aparılan araşdırmaya əsaslanan gələcək universitet tələbələrinin tipologiyası maraq doğura bilər. Onlar gəncləri dörd növə böldülər: “W” (“peşəkarlar”); “X” (“nonkonformistlər”); “Y” (“akademiklər”); “Z”

(“tələbə fəalları”). Bu tipoloji istiqamətlər tamamilə fərqli səviyyəli mütəxəssislər yetişdirir. Yeni həyat statusu cəmiyyət, peşə fəaliyyəti və ailə ilə bağlı müxtəlif hüquq və vəzifələrlə müəyyən edilir. Eyni zamanda, bu, cəmiyyətdəki mövqeyini dərk edərək ya onu gücləndirməyə və dəyişdirməyə can atan, ya da həyat şəraitinə uyğunlaşan fərdin özünün fəaliyyət dərəcə-sindən asılıdır.

Bu zaman V.P. Tuqarinov vurğulayır ki, sabitlik, aydınlıq və fərdin dəyər yönümləri mə-nimsənilir. Gənclikdə həyat və mədəni dəyərlərin mə-nimsənilməsi, təcrübəsi və təkrar istehsalı çox əhəmiyyətlidir: insan öz inkişafı, sosial uyğunlaşması və digər amillər üçün onların mə-nimsənilməsinin vacibliyini dərk edir. V.P. Tuqarinov gənclik dəyərlərini öyrənərək onları şərti olaraq maddi, ictimai-siyasi və mənəvi olaraq ayırır.

Müxtəlif cins və yaşda olan gənclərin həyat planlarını tədqiq edən V.T. Lisovski onların obyektiv həyat şəraiti və fərdin dəyər yönümləri ilə əlaqəsini qeyd etmişdir. 19 yaşlı gənclər arasında ali və ya orta ixtisas təhsili almaq, maraqlı iş tapmaq, dostlar və sevilən insan tapmaq əsas məqsədlərdir. 20-25 yaşlı gənclər arasında əsas diqqət ali təhsil almaq və maraqlı iş tapmaqda qalır. Sevilən insanı tapmaq və ailə həyatı qurmaq hələ də aktualdır.

Bunu R. Ştayner rəşional ruhun inkişafı adlandırır: “Gənclikdə emosiya tədrisən öz yerini rəşionallığa verməyə başlayır” [6, s. 390]. Bu yaşda olan insan sanki sonrakı həyat üçün gənclik enerjisi toplayır. Tələbələr peşə biliklərinə yiyələndikcə, gələcək ixtisaslarının incəliklərini daha dərindən dərk edirlər və müəyyən bir müddət peşəkar özünütəyinetmə başlayır. Bunun əsas əlamətləri seçdikləri ixtisas üzrə aktiv, müstəqil işə mənəli və möhkəm hazırlıq, bu sahədə daim təkmilləşmək istəyidir.

Bu dövrdə peşəkarlaşma prosesi ilə yanaşı, tələbə həyatına xas olan ziddiyyətlər də ortaya çıxır: 1) Sosial-psixoloji ziddiyyətlər: tələbənin çiçəklənən fiziki və intellektual gücləri ilə ciddi vaxt məhdudiyyətləri arasında; “məllim-tələbə” və “tələbə-tələbə” sistemlərində; tələbə üçün yeni tələblər və şərtlərlə onların universitetə qəbuldan əvvəl formalaşdırdıqları davranış stereotipləri arasında uyğunlaşma prosesində ziddiyyətlər; 2) Bilik seçimində müstəqillik istəyi və onun əldə edilməsi üsulları ilə konkret sahə üzrə mütəxəssislərin hazırlanmasının kifayət qədər sərt forma və üsulları arasında ziddiyyətlər; 3) Tələbələrin biliklərini genişləndirən müxtəlif mənbələr vasitəsilə alınan informasiya ilə onların işlənməsi üçün məhdud vaxt arasında ziddiyyətlər.

Fərdin bu yaşda daxili ziddiyyətləri həll etmək, öz dəyər sistemini qurmaq, həyat perspektivi yaratmaq və strateji məqsədləri müəyyən etmək qabiliyyəti onların insan yetkinliyinin ölçüsüdür. Öz fərdi həyat tərzini inkişaf etdirmək üçün şəraiti nəzərə alaraq, gənclər böhran vəziyyətlərini aradan qaldırmaqla həyatdakı fərdi mənalərini dərk etmək imkanı əldə edirlər.

Beləliklə, insanın həyatının nəticəsi dövrləşdirmə nöqtəyi-nəzərindən bütün reallıqların mə-nimsənilməsi və dərkedilməsidir. Yalnız bundan sonra insan həqiqətən yetkinləşir. Məhz tələbə universiteti bitirib ixtisasa yiyələndə bütün reallıqlar bütövlükdə yaxşı mə-nimsənilir.

Tələbələr üzərində apardığımız müşahidələr və sorğular onların şəxsiyyət olmaq ehtiyacının adekvat inkişaf etdiyini göstərir. Bu ehtiyacın ödənilməsi sosial və peşəkar dəyərli fəaliyyətlərlə məşğul olmağı nəzərdə tutur. Tələbələr arasında rəşionalizmin, praktikliyin və bəzən hətta utilitarlığın geniş şəkildə mə-nimsənilməsi səbəbindən sonuncunun rolu artır. Bu, tələbə həyatının bütönlüklə yenidən qurulmasının təsiri ilə bağlıdır: onların gündəlik həyatı, fəaliyyəti, ətraf mühiti, bəziləri üçün daimi yaşayış yerinin dəyişdirilməsi və sosial və şəxsi məkanın

genişlənməsi.

Tələbələrin “şəxsiyyət profilində” ən mühüm amillər bunlardır: nailiyyət motivasiyası, müstəqillik və özünü tanımağa meyl. Tələbələrin üstünlükləri arasında uğura can atanlar, müstəqilliyini müdafiə etməyə hazır olanlar, ən əsası isə öz davranışlarının, daxili aləminin və başqalarının davranışlarının səbəb-nəticə təhlilinə meyli olanları göstərmək olar.

Yuxarıdakı nəzəri və empirik mənbələri ümumiləşdirərək, gənclərin tələbəlik illərində şəxsiyyətin inkişafının öyrənilməsi məsələsinin bir sıra mühüm xüsusiyyətlərini ortaya çıxardıq: 1) nisbətən yüksək dərəcədə mənəvi hərəkətlilik, sosial-iqtisadi və ictimai-siyasi vəziyyətdəki dəyişikliklərə fəal reaksiya; 2) mərkəzi psixoloji inkişaf – həyatda və peşədə yeni mənalara əldə etməklə sabit özünüdərk və sabit mənlilik imicinin inkişafı; 3) valideyn ailəsindən ayrılması, həyat yoldaşı axtarışı, ali təhsil müəssisəsində təhsil alması, öz peşə və şəxsi həyatına başlaması – öz fərdi həyat tərzini inkişaf etdirmək, həyatda fərdi mənalara tapmaq və həyata keçirmək üçün şərait; 4) öz unikallığını və təkliyini dərk etməklə əlaqəli şəxsi əxlaqi, mədəni və mənəvi dəyərlər sisteminin inkişafı; 5) gəncliyin ümumi böhranında ifadə olunan dəyişmə, fərqli olmaq, yeni keyfiyyət əldə etmək istəyi; 6) tələbənin sosial statusunun dəyişməsi, sabit dünyagörüşünün, əxlaqi prinsiplərin və dünyagörüşünün formalaşması ilə bağlı təhsil almaq.

Problemin aktuallığı. Gənclik yaş dövrü özünütəyinetmə, peşəseçmə, həyatda öz yolunu müəyyənləşdirmə dövrüdür. Ona görə bu dövrdə gənclərin qarşısına çıxan ziddiyyətləri araşdırmaq və aradan qaldırmaq aktuallıq kəsb edir.

Problemin elmi yeniliyi. Məqalədə tələbə-gənclərin şəxsiyyətinin inkişafı xüsusiyyətləri araşdırılmışdır. Eyni zamanda müasir gəncliyin qarşılaşdığı böhranlar, ziddiyyətlər tədqiq edilmişdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən orta ümumtəhsil və ali məktəb müəllimləri, valideynlər, tələbələr, magistrant və doktorantlar istifadə edə bilərlər.

Ədəbiyyat

1. Əliyev R.İ. Tərbiyə psixologiyası. Bakı, 2006.
2. Теоретические и прикладные проблемы психологии: Материалы научной конференции. Под ред. В.П. Озерова. Ставрополь, 2001.
3. Толстых А.В. Победитель не получит ничего. М., 2000.
4. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста. СПб.: Изд-во «Питер», 2000.
5. Кон И.С. Социальный статус юношества. // Социология молодежи. Под ред. В.Т. Лисовского. СПб., 1996.
6. Сапогова Е.Е. Психология развития человека. М., 2001.

Ü.A. Əfəndiyeva**Universitetdə peşə hazırlığı zamanı gənclərin şəxsiyyət böhranları
Xülasə**

Tələbə-gənclər universitetdə peşə biliklərinə yiyələndikcə, gələcək ixtisaslarının incəliklərini daha dərinlən dərk edirlər və müəyyən bir müddət onlarda peşəkar özünü-təyinetmə başlayır. Bu dövrdə peşəkarlaşma prosesi ilə yanaşı, tələbə həyatına xas olan ziddiyyətlər də ortaya çıxır. Fərdin bu yaşda daxili ziddiyyətləri həll etmək, öz dəyər sistemini qurmaq, həyat perspektivi yaratmaq və strateji məqsədləri müəyyən etmək qabiliyyəti onların insan yetkinliyinin ölçüsüdür. Öz fərdi həyat tərzini inkişaf etdirmək üçün şəraiti nəzərə alaraq, gənclər böhran vəziyyətlərini aradan qaldırmaqla həyatdakı fərdi mənalərini dərk etmək imkanı əldə edirlər.

У.Ф. Эфендиева**Кризисы личности у молодёжи во время профессионального обучения в
университете
Резюме**

По мере получения профессиональных знаний в вузе молодые студенты глубже осознают тонкости своей будущей специальности и в течение определённого периода времени у них начинается профессиональное самоопределение. В этот период, наряду с процессом профессионализации, проявляются и противоречия, присущие студенческой жизни. Способность личности в этом возрасте разрешать внутренние противоречия, выстраивать собственную систему ценностей, формировать жизненную перспективу и определять стратегические цели является мерилем её человеческой зрелости.

U. A. Afandiyeva**Personality crises in young people during their professional training at university
Summary**

As young students acquire professional knowledge at the university, they become more deeply aware of the intricacies of their future specialty, and for a certain period of time, professional self-determination begins in them. During this period, along with the process of professionalization, contradictions inherent in student life also emerge. The ability of an individual at this age to resolve internal contradictions, build their own value system, create a life perspective, and determine strategic goals is a measure of their human maturity.

Redaksiyaya daxil olub: 07.10.2025